

„ODVAHA A ĽUDSKOSŤ“: TICHÉ HRDINSTVO RODINY ONDRUŠOVCOV POČAS SLOVENSKEHO ŠTÁTU

Denis Kmeťo

Obsah

Úvod.....	3
1 RODINNÉ KORENE A ŽIVOTNÉ CESTY PIATICH BRATOV ONDRUŠOVCOV.....	6
2 MIESTO, KDE SA ZRODIL VEĽKÉ PRIATEĽSTVO	9
3 TRI ŽENY NA POVALE ONDRUŠOVCOV A ICH NEOČAKÁVANÁ CESTA.....	13
4 KEĎ SA SPOMIENKY MENIA NA PRIATEĽSTVO	16
Záver	19
Odkazy na publikované zdroje.....	21

Abstrakt

Práca sa zameriava na problematiku pomoci prenasledovaným Židom počas obdobia slovenského štátu (1939 – 1945), a to prostredníctvom mikrohistorickej analýzy konkrétneho prípadu rodiny Ondrušovcov z obce Benice pri Turčianskom Svätom Martine. Cieľom práce je poukázať na formy každodennej odvahy a ľudskosti obyčajných ľudí, ktorí sa v podmienkach autoritatívneho režimu, represívnej legislatívy a reálnej hrozby trestov rozhodli konať v rozpore s oficiálnou ideológiou a poskytnúť pomoc prenasledovaným osobám. Ťažiskom výskumu je rekonštrukcia príbehu ukrývania troch židovských žien v dome Ondrušovcov počas deportácií v roku 1942, ako aj následného prevozu týchto osôb do bezpečnejšieho prostredia. Práca zároveň zasadzuje tento príbeh do širšieho spoločenského, politického a hospodárskeho kontextu slovenského štátu, pričom poukazuje na každodenné morálne dilemy, ktorým čelili obyvatelia vidieka. Metodologicky práca kombinuje analýzu archívnych prameňov zo Štátneho archívu v Žiline so sídlom v Bytči a cirkevných matrík s využitím odbornej literatúry a ústnych prameňov. Významnú úlohu zohrávajú rodinné spomienky a rozhovory s potomkami rodiny Ondrušovcov, ktoré umožňujú doplniť písomné pramene o osobnú a emocionálnu rovinu skúmaných udalostí. Práca je štruktúrovaná do niekoľkých kapitol: prvá časť sa venuje rodinnému zázemiu a životným osudom bratov Ondrušovcov, druhá približuje prostredie varínskej pily ako priestoru vzniku medziľudských vzťahov, tretia kapitola analyzuje samotný akt pomoci ukrývaným ženám a štvrtá sleduje povojnové pokračovanie vzťahov medzi rodinami Ondrušovcov a Földváriovcov. Záver syntetizuje poznatky a zdôrazňuje význam individuálnych činov solidarity pre uchovávanie historickej pamäte. Prínos práce spočíva v zdokumentovaní málo známeho regionálneho príbehu, ktorý rozširuje poznanie o každodenných podobách odporu a morálnej odvahy počas holokaustu na Slovensku a poukazuje na nadčasovú hodnotu empatie, solidarity a občianskej zodpovednosti.

Kľúčové slová

Slovenský štát. Pomoc prenasledovaným Židom. Regionálne dejiny. Holokaust na Slovensku.

Úvod

Obdobie slovenského štátu (1939 – 1945) patrí medzi najtemnejšie kapitoly moderných dejín. Vznik Slovenskej republiky v marci 1939 priniesol so sebou rad politických, spoločenských a morálnych problémov. Pre časť ľudí to znamenalo život v neustálom strachu, obmedzenie osobnej slobody a morálne dilemy, ktoré stavali každého pred otázku, čo je správne a čo zlé. Okrem všeobecného zhoršenia životných podmienok sa počas tohto obdobia výrazne prejavila aj systematická represia voči židovskej populácii, ktorá bola diskriminovaná, odoberali sa jej práva a majetok, a nakoniec bola postupne vystavená deportáciám do koncentračných a vyhladzovacích táborov. Politický režim bol autoritatívny a centralizovaný, pričom jeho cieľom bolo upevniť moc jednej politickej strany – Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Občania sa museli vyrovnáť so systémom kontroly, cenzúry a ideologickej propagandy, ktorá ovplyvňovala všetky oblasti verejného a súkromného života. Zvláštnu pozornosť si zasluhuje legislatívny rámec, ktorý postihoval (nielen) židovskú komunitu. Už v roku 1939 boli prijaté rasovo motivované zákony, ktoré postupne obmedzovali práva Židov, vylučovali ich z verejných funkcií, školstva a hospodárskeho života a pripravovali ich o majetok. Tieto opatrenia vyvrcholili deportáciami v roku 1942. Pre majoritné obyvateľstvo to znamenalo, že každý kontakt alebo pomoc židovskej rodine predstavovali vysoké riziko a mohli byť potrestané zatknutím alebo väzením.¹

Napriek týmto hrozbám sa v spoločnosti objavovali jednotlivci a rodiny, ktorí sa rozhodli konať inak. Ich každodenný život sa odohrával na hrane medzi strachom a odvahou, pričom mnohí z nich riskovali vlastný život, aby zachránili iných. Pomoc mohla mať rôzne formy – poskytovanie úkrytov, zásobovanie potravinami, falšovanie dokladov alebo zabezpečenie bezpečného presunu do iných lokalít. Tieto činy, hoci často skryté pred verejnosťou, dnes predstavujú kľúčové príklady ľudskej solidarity a morálnej sily v období autoritatívneho režimu.

Hlavná časť práce sa sústreďí na konkrétny príbeh rodiny, ktorá počas slovenského štátu poskytla pomoc židovskej rodine. Tento príbeh slúži ako ilustračný príklad odvahy, empatie a ľudskosti, ktoré dokázali v náročných a nebezpečných podmienkach pretrvať. Analýza ich činov umožňuje lepšie pochopiť, aké morálne a praktické výzvy stáli pred jednotlivcami, ktorí sa rozhodli konať dobro, aj keď to bolo spojené s osobným rizikom.

¹ Poznanky z daného odseku boli nadobudnuté z monografie: NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica, Múzeum SNP, 2016, s. 15 – 380.

Cieľom práce nie je len zdokumentovať konkrétny skutok, ale aj poukázať na širší kontext – spoločenské, politické a legislatívne podmienky slovenského štátu, ktoré formovali možnosti a hranice konania obyčajných ľudí. Prostredníctvom tejto kombinácie historickej analýzy a konkrétnej prípadovej štúdie sa čitateľovi otvára pohľad na tiché hrdinstvo a morálnu odolnosť jednotlivcov v jednom z najťažších období slovenskej histórie.

V práci som vychádzal z analýzy prameňov pochádzajúcich zo Štátneho archívu v Žiline so sídlom v Bytči, najmä z fondov *Okresný národný výbor v Žiline (1945 – 1960)* a *Trenčianska župa podžupan (1862 – 1918)*, ktoré zahŕňajú aj dokumenty týkajúce sa zriadenia pily vo Varíne a priemyselnej koľajnice firmy Ludovíta Sonnenfelda. Okrem toho boli využité cirkevné matriky zo Štátneho oblastného archívu v Bytči, vrátane *Matriky krstených 1874 – 1910* rímskokatolíckej farnosti Hubová a ďalších matrik zo zbierky z rokov 1628 – 1955.

Teoretickým a interpretačným rámcom bola odborná literatúra, predovšetkým monografia Eduarda Nižňanského *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*, doplnená o relevantné internetové zdroje venované histórii Varínskej pily, obce Benice a terminologickým vysvetleniam.

Dôležitým komponentom výskumu boli aj ústne pramene, najmä spomienky a rodinné záznamy získané od žijúcich príslušníčok rodiny Ondrušovcov – M. Kováčikovej, J. Stráňayovej a A. Ondrušovej – počas rozhovorov realizovaných v období 30. augusta až 1. septembra 2025.

V tejto práci sa osobitná pozornosť venuje rodine Ondrušovcov, ktorá žila v obci Benice pri Turčianskom Svätom Martine. V období slovenského štátu sa táto rodina rozhodla riskovať vlastný komfort, bezpečie a život, aby poskytla úkryt a ochranu trom židovským ženám. Ich čin, hoci v tej dobe musel zostať skrytý a prebiehal v tichosti, predstavuje výnimočný príklad odvahy a ľudskosti. Rodina Ondrušovcov dokázala prekonať strach a spoločenské tlaky, ktoré nútili mnohých ľudí k pasivite alebo kolaborácii, a svojim konaním prispela k záchrane životov nevinných ľudí.

Pre čitateľa je tento príbeh príležitosťou zamyslieť sa nad tým, ako sa v najťažších a najnebezpečnejších časoch môže prejavovať ľudská odvaha a morálna zodpovednosť. Ukazuje, že aj jednotlivci, obyčajní ľudia, môžu svojim rozhodnutím zmeniť životy iných a zanechať trvalú stopu v dejinách. Súčasne práca poukazuje na širší kontext slovenského štátu – obdobia, keď politika, rasová diskriminácia a autoritatívna ideológia určovali hranice života každého občana. Pochopenie týchto podmienok je kľúčové pre správne vyhodnotenie významu činov rodiny

Ondrušovcov a odvahy, ktorú preukázali. Verím, že čitateľ získa nielen vedomosti o konkrétnych udalostiach a ľuďoch, ale aj inšpiráciu a pochopenie, že hodnoty ako solidarita, empatia a odhodlanie konať dobro majú svoju nezastupiteľnú váhu aj v súčasnom svete.

Tému som si vybral preto, že obdobie slovenského štátu a osudy obyčajných ľudí v tomto čase na mňa pôsobia veľmi silne. Fascinuje ma kontrast medzi všadeprítomným strachom a odvahou jednotlivcov, ktorí aj napriek hrozbám dokázali pomáhať iným. Príbeh rodiny Ondrušovcov ma zaujal tým, že ukazuje, ako aj nenápadní ľudia z malej obce mohli svojimi činmi ovplyvniť životy iných a zanechať dôležité morálne posolstvo pre budúcnosť. Touto prácou chcem vyjadriť úctu k ich odvahe a zároveň pripomenúť, že aj v dnešnej dobe majú hodnoty ako ľudskosť a solidarita nezastupiteľné miesto.

1 RODINNÉ KORENE A ŽIVOTNÉ CESTY PIATICH BRATOV ONDRUŠOVCOV

V tomto príbehu nešlo o pomoc predstaviteľom utláčaného národa počas slovenského štátu na základe jednej postavy, ale jednej vetvy rodiny. Jednalo sa o rodinu Ondrušovcov, ktorí, ako mnohí iní, patrili medzi rody, čo svojim počtom tvorili väčšinovú časť obce, ktorej boli súčasťou. Už na začiatku môjho bádania som zistil, že rod Ondrušovcov je tak početný a členitý, že by sa o ňom dala spracovať rozsiahla samostatná štúdia. Rodina mala mnoho línií, no ja som sa počas výskumu zamerlal iba na jednu z nich – na tú, ktorá počas obdobia slovenského štátu preukázala odvahu a pomohla prenasledovaným.

Otcom tejto línie bol Ondrej Ondruš², narodený 13. júla 1860 v obci Švošov Jánovi Ondrušovi a Kataríne, rod. Široňovej. O deň neskôr bol pokrstený vo farnosti Hubová (v danej dobe známej ako Gombás). Tak ako väčšina jeho súčasníkov, aj on bol rímskokatolíckeho vierovyznania. Ondrej mal celkovo dvanásť potomkov (deväť synov a tri dcéry) – v danom čase patrilo vysoký počet členov domácnosti k spoločenskému štandardu. Pre potreby výskumu som sa sústredil predovšetkým na jeho piatich synov: Štefana, Mateja, Petra³, Jozefa⁴ a Jána⁵ Ondrušových.⁶

Rodiskom celej generácie bola malebná liptovská obec Švošov. Táto dedinka, obklopená horami a ležiaca pri rieke Váh, bola typickým príkladom tradičného vidieckeho prostredia, kde sa život točil okolo poľnohospodárstva, remesiel a cirkevných sviatkov. Začiatkom 20. rokov 20. storočia sa však časť rodiny rozhodla pre presťahovanie. Piatich bratov sa vybrali o vyše 40 kilometrov ďalej, do obce Benice pri Turčianskom Svätom Martine⁷. Nebolo to krátke ani jednoduché sťahovanie – znamenalo to zmenu prostredia, komunity aj možností zárobku.

V Beniciach si kúpili nevelký dom so skromným pozemkom od manželov Quotidianových. Zaujímavosťou je, že pán Ján Quotidian bol prvým starostom obce ešte pred rokom 1917⁸, a tak sa majetok symbolicky posunul od zakladateľskej rodiny k prichádzajúcim Ondrušovcom.

² Rodokmeň rodu Ondrušovcov po línií Ondreja Ondruša je možné pozrieť v prílohách, obrázok číslo 12 (poznámka autora).

³ Rodokmeň rodu Ondrušovcov po línií Petra Ondruša je možné pozrieť v prílohách, obrázok číslo 9 (poznámka autora).

⁴ Fotografia podobizne Jozefa Ondruša je umiestnená v prílohách, obrázok číslo 4 (poznámka autora).

⁵ Rodokmeň rodu Ondrušovcov po línií Jána Ondruša je možné pozrieť v prílohách, obrázok číslo 10 (poznámka autora).

⁶ *Cirkevná matrika krstených 1874 – 1910 rímskokatolíckej farnosti obce Hubová.*

⁷ Zobrazenie obce Benice a obce Švošov na mape je možné pozrieť v prílohách, obrázok číslo 14 (poznámka autora).

⁸ *Starostovia obce Benice* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.benice.sk/historia-obce.html>>[cit. 10. 7. 2025].

V tom čase platilo, že i skromný majetok bol základom istoty – dom s pôdou znamenal nezávislosť, strechu nad hlavou i možnosť vychovávať početné deti.

V jednom dome spočiatku bývali všetci bratia so svojimi rodinami. Podľa spomienok pani Kováčikovej (vnučky Mateja Ondruša)⁹, dom pozostával z malej kuchynky a spoločnej spálne, kde spala celá rodina. Každý mal v kúte postavenú posteľ, pri ktorej sa odohrával bežný život. Dnes by sa nám mohlo zdať takto skromné bývanie nepredstaviteľné, no vtedajšie rodiny boli na také podmienky zvyknuté. Boli to časy, keď sa životné hodnoty merali nie priestorom, ale súdržnosťou.

Postupne sa bratia osamostatnili a začali pracovať v rôznych odvetviach. Väčšinou išlo o manuálne práce, ktoré zabezpečovali obživu pre rodinu. Výnimkou bol Anton Ondruš, narodený 31. marca 1909 (pokrstený o tri dni neskôr vo farnosti Hubová farárom Štefanom Hattyárom) v Švošove¹⁰, ktorý sa vydal cestou vzdelania. Jeho kariéra vyvrcholila tým, že sa stal účtovníkom a pokladníkom Matice slovenskej – jednej z kľúčových inštitúcií slovenského národného a kultúrneho života. Matica bola centrom podpory vzdelanosti, literatúry, vedy a zachovávanía tradícií, a preto nie je prekvapujúce, že Anton prišiel do kontaktu s významnými osobnosťami. Medzi nimi bol aj Jozef Cíger Hronský – vtedajší správca Matice, uznávaný spisovateľ, no zároveň aj arizátor¹¹. Osobné prepojenie Ondruša s Hronským ilustruje, že Ondrušovci nevystupovali len ako „obyčajní roľníci“, ale mali aj významný podiel na spoločenskom a kultúrnom dianí. Antonov život však nabral iný smer – po druhej svetovej vojne emigroval do USA a už sa na Slovensko nevrátil. Anton však nepatril k bratom, ktorí sa odsťahovali do obce Benice¹².

Jedným z päťice bratov bol Jozef¹³, ktorý ostal viac spätý s miestnym prostredím. V roku 1938 sa stal starostom Beníc a túto funkciu vykonával až do roku 1945¹⁴. V období veľkých politických a spoločenských zmien to bola úloha nesmierne náročná – viesť dedinu počas prvej

⁹ Rodokmeň rodu Ondrušovcov po línii Mateja Ondruša je možné pozrieť v prílohách, obrázok číslo 7 (poznámka autora).

¹⁰ *Cirkevná matrika krstených 1874 – 1910 rímskokatolíckej farnosti obce Hubová.*

¹¹ *Zoznam zakladajúcich členov Matice slovenskej 1863 – 1950* [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.maticaroznava.sk/wp-content/uploads/2012/03/Zakladaj%C3%BAci-%C4%8Dlenovia-Matice-slovenskej-1863-1950.pdf?utm_source>[cit. 11. 7. 2025].

¹² Rodokmeň rodu Ondrušovcov po línii Antona Ondruša je možné pozrieť v prílohách, obrázok číslo 12 (poznámka autora).

¹³ Rodokmeň rodu Ondrušovcov po línii Jozefa Ondruša je možné pozrieť v prílohách, obrázok číslo 11 (poznámka autora).

¹⁴ *Starostovia obce Benice* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.benice.sk/historia-obce.html>>[cit. 11. 7. 2025].

Slovenskej republiky znamenalo každodenné rozhodovanie medzi požiadavkami režimu a potrebami obyčajných ľudí.

Ďalším bol Štefan Ondruš, narodený 1. januára 1901 v Švošove (v rovnaký deň pokrstený farárom Jánom Blchom)¹⁵, pracoval ako robotník v piesočnej bani pri Martine. Jeho život sa tragicky skončil 26. februára roku 1936 pri nešťastnej nehode, keď ho zasypala ťažba štrku. Mal len 35 rokov a zanechal po sebe manželku, troch synov¹⁶ a dve dcéry. Aj napriek krátkemu životu zostal jeho príbeh v pamäti rodiny – ako pripomienka toho, aké ťažké a nebezpečné bolo kedysi živobytie obyčajných ľudí.

A napokon Matej Ondruš, narodený 25. júla roku 1898 (pokrstený o deň neskôr farárom Jánom Blchom)¹⁷, bol v poradí šiestym synom Ondreja a Terézie Ondrušových. Už od mladosti mal výrazný zmysel pre prácu i zodpovednosť. Po presťahovaní do Beníc nastúpil na pílu (druhá polovica 20. rokov 20. storočia), ktorú prevádzkovala budapeštianska firma OFA. Zo začiatku to vyzeralo ako obyčajné zamestnanie, no napokon sa práve tu odohral príbeh, ktorý rodinu i dedinu poznačil na celé desaťročia. Príbeh, ktorý premenil obyčajného robotníka na človeka, spomínaného s úctou a vďakou ešte aj dnes.

¹⁵ Štátny oblastný archív v Bytči, zbierka cirkevných matrik 1628 – 1955. Rímskokatolícky farský úrad v Hubovej/Gomáš/okres Ružomberok. Filiálky: Lubochňa, Švošov. Matrika rodná 8.I. 1874 – 26. XII. 1910.

¹⁶ Podobizeň Štefana Ondruša sa mi nepodarilo nájsť, ale podarilo sa mi nadobudnúť fotografiu jeho syna – Štefana ml., prílohy, obrázok číslo 5 (poznámka autora).

¹⁷ Štátny oblastný archív v Bytči, zbierka cirkevných matrik 1628 – 1955. Matrika rodná fol. 1 – 102, 5. I. 1872 – 18. XII. 1900. Rímskokatolícky farský úrad v Komjatnej, okres Ružomberok. Filiálky: Hubová, Kral'ovany, Stankovany, Švošov, Valašská Dubová.

2 MIESTO, KDE SA ZRODILO VEĽKÉ PRIATEĽSTVO

Varín a jeho okolie patria medzi najstaršie osídlené oblasti v regióne Žiliny. Miestna ekonomika sa oddávna opierala o výhodnú polohu pri sútoku Váhu a Varínky, ktorá umožňovala nielen obchod, ale aj spracovanie dreva. Tradícia ťažby siaha až do 14. storočia a v druhej polovici 19. storočia obec evidovala už osem vodných náhonov využívaných pri pílení dreva. Drevo ako surovina bolo pre oblasť kľúčové – nielen ako stavebný materiál, ale aj ako palivo či výrobné médium, a preto sa v okolí postupne rozvíjali celé komunity remeselníkov a robotníkov, ktoré boli naviazané práve na drevársky priemysel.¹⁸

Prvá píla stála pri starom cintoríne, no neskôr sa presunula bližšie k Váhu. Nové miesto poskytovalo lepšie podmienky – dostupnosť rieky, možnosti pltníctva i výhodu blízkosti železnice. Kedy presne k presunu došlo, nie je známe, ale na fotografiách z roku 1914 už stojí píla na novom mieste. V tom čase patrila spoločnosti OFA z Budapešti a po druhej svetovej vojne prešla pod štátny podnik Drevoindustria. Samotný presun píly bol prejavom vtedajšieho trendu: priemyselné podniky sa snažili maximálne využiť infraštruktúru, ktorá sa prudko rozvíjala, a železnica spájajúca Žilinu s Budapešťou a Prahou otvárala nové možnosti pre obchod.¹⁹

Píla sa postupne stala dôležitým priemyselným závodom regiónu. V časoch najväčšieho rozmachu zamestnávala vyše 130 ľudí a v roku 1985 dosiahla obrat viac než 52 miliónov korún. Pracovali tu nielen obyvatelia Varína, ale aj ľudia z okolitých obcí – od Krasnian až po Terchovú. Vzťahy medzi pracovníkmi boli úzke, mnohí tu strávili celý svoj pracovný život a vytvorili si spoločenstvo, ktoré presahovalo hranice samotného pracoviska. Ľudia si navzájom pomáhali, tvorili sa susedské a rodinné väzby, vznikali priateľstvá, ktoré pretrvávali aj mimo pracovného prostredia. Výrobný areál bol rozsiahly a zahŕňal viaceré prevádzky: debnáreň, kde vznikali drevené debničky a palety, parketáreň, lupáreň na výrobu dyhy, stolársku dielňu, kotolňu, parovňu či brusiarne. Dôležitú úlohu zohrávala aj vnútropodniková železničná trať, ktorá dovážala guľatinu. Každý odpad zo spracovania mal svoje miesto – rezliny sa využívali na vykurovanie kotolne. Produkcia píly bola rozmanitá: od parkiet a lamiel do postelí, cez hokejové podklady až po komponenty pre lyže. Významná časť výrobkov smerovala na export,

¹⁸ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči. Fond Trenčianska župa podžupan 1862 – 1918. Inventárne číslo 306, rok 1917, číslo spisu 10840 – zriadenie priemyselnej kolajnice pre potreby drevárskej firmy Sonnenfeld v chotári obce Varín.

¹⁹ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči. Fond Trenčianska župa podžupan 1862 – 1918. Inventárne číslo 304, rok 1915, číslo spisu 10666 – živnostenské a lokalizačné povolenie pre budapeštiansku drevársku firmu Ludovíta Sonnenfelda na zriadenie parnej píly vo Varíne.

najmä do Nemecka, čo dokazovalo, že podnik mal význam nielen pre lokálnu ekonomiku, ale stal sa aj súčasťou širších hospodárskych vzťahov.²⁰

Od deväťdesiatych rokov 20. storočia sa však situácia začala meniť. Privatizácia a rastúca konkurencia spôsobili, že podnik strácal zákazníkov. Začali sa prvé prepúšťania a v roku 2001 odišli niektorí dlhoroční zamestnanci. Poslední pracovníci opustili pílu v roku 2005, keď podnik definitívne zanikol. Pre miestnych obyvateľov to nebola iba ekonomická strata, ale aj citeľný zásah do identity obce, pretože píla bola stáročia jej neoddeliteľnou súčasťou. Odvtedy areál chátra. Budovy zarastajú burinou, okná sú rozbité, fasády pokryté grafitmi. Miesto, kde kedysi pulzoval život a pracovný ruch, sa zmenilo na prázdny priestor plný spomienok. Administratívna budova, kedysi najlepšie udržiavaná časť závodu, je dnes opustená a ponúkaná na predaj. Napriek súčasnému zanedbanému stavu však píla stále žije v pamäti miestnych obyvateľov – ako miesto práce, priateľstiev, ale aj životných príbehov, ktoré spájali celé generácie.²¹

Ako som sa dozvedel od pani Kováčikovej, jej starý otec – Matej Ondruš – pracoval v podniku OFA vo Varíne. Presný rok sa nepodarilo zistiť ani na základe archívneho bádania, no muselo to byť v druhej polovici 20. rokov 20. storočia, nakoľko Matej Ondruš začal pre tento drevo-spracovateľský podnik pracovať až po tom, ako sa presťahovali do Beníc. To zároveň potvrdzuje aj narodenie dcéry pána Mateja – Márie 6. júna 1925²², ktorá sa narodila už v Beniciach (matka pani Kováčikovej). Podľa spomienok na to, čo jej starý otec rozprával, išlo o rozsahovo veľký a prosperujúci podnik, ktorý obsahoval viaceré prevádzky, uvedené vyššie.

Pani Kováčiková mi dokonca prezradila, že hneď vedľa podniku bola postavená aj sieť obytných budov pre zamestnancov. Tieto spomienky potvrdili i dodnes žijúci seniori, ktorí v podniku pracovali. Dodnes dokonca existujú dva z nich a hneď je možné spozorovať, že boli poschodové – odhadom určené možno pre päť rodín. Dnes sú však z nich iba ruiny, zarastené a posprejované. To všetko ukazuje, aký dôraz kládol podnik nielen na výrobu, ale aj na sociálne zázemie pracovníkov, čo bolo v tom období pomerne moderným prístupom.

Matej Ondruš pracoval v podniku ako faktor. Priznám sa, že zo začiatku som nevedel, o akú pracovnú pozíciu presne išlo. Tento pojem som si musel overiť a zistil som, že funkcia faktora

²⁰ FILEK, Michal. *Varínska píla ožila v spomienkach bývalých zamestnancov* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.zilina.sp21.sk/a/2559/varinska-pila-ozila-v-spomienkach-byvalych-zamestnancov-foto>>[cit. 17. 7. 2025].

²¹ CAPEKOVÁ, Nikola. *Po píle vo Varíne veľa nezostalo. Podpisal sa na nej čas i požiare* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://myzilina.sme.sk/c/23152878/po-slavnej-pile-vo-varine-vela-nezostalo.html>>[cit. 18. 7. 2025].

²² Informácia poskytnutá od pána P. Haviernika. Pozri obrázok číslo 7 – *Rodokmeň Mateja Ondruša*.

zahŕňala dohliadanie na chod prevádzky alebo dielne (niečo ako majster či predák), organizovanie práce robotníkov, pridelovanie úloh, zodpovednosť za výrobný proces a odovzdávanie hlásení nadriadeným. Často mal na starosti aj skladové hospodárstvo – zásoby surovín a odbyt hotových výrobkov. Dnes by sme túto funkciu mohli prirovnať k majstrovi alebo vedúcemu smeny²³. Pani Kováčiková mi povedala doslova: „*Faktor mal na starosti skupovanie lesov pre podnik. Najskôr musel prísť do lesa a dôkladne zvážiť kúpu, stromy nemohli byť spílené. Môj starý otec mal skvelý odhad a majitelia s ním boli veľmi spokojní. Nikdy neprerobili a ak mal starý otec nejaké problémy či ťažkosti, vždy mu boli majitelia ochotní pomôcť.*“ Pán Ondruš robil v podniku OFA až do znárodnenia - na jar v roku 1948²⁴ (štát znárodňoval všetky podniky na území Československa, takže ak majetok reálne existoval na slovenskom území, tak prešiel pod československú správu. Nezáležalo na tom, či materská firma bola maďarská – rozhodujúce bolo, že podnik pôsobil a mal majetok v Československu. Typickým príkladom bola aj pila vo Varíne).

V tomto podniku sa krátko po svojom príchode zoznámil s istým pánom Kornelom Földvárim, ktorý bol Židom maďarského pôvodu v približne rovnakom veku, v akom bol pán Ondruš (nešlo o dnes známeho spisovateľa, ktorý prežil holokaust). Najprv sa dali do reči a napokon z toho vzniklo kamarátstvo. Ako je možné, že pán Földvári nebol deportovaný a mohol pracovať? Bola mu udelená takzvaná „hospodárska výnimka“, ktorá znamenala práceschopného človeka využiteľného pre hospodárstvo. Buď išlo o dôležité a nepostrádateľné povolanie (napr. lekár), alebo o lacnú pracovnú silu. V prípade pána Földváriho išlo o druhý variant.

Osudy Židov počas vojny boli kruté a často záviseli od náhody či od konkrétnych ľudí, ktorí sa ich zastali. Vďaka hospodárskej výnimke mohol pán Földvári prežiť v relatívne bezpečnom prostredí, aj keď pod neustálym dohľadom a v neľahkých podmienkach. Jeho príbeh je dôkazom, že ani v temných časoch dejín neboli všetky cesty uzavreté a že aj pracovné prostredie, akým bola pila, mohlo znamenať záchranu pred tragickým osudom.

Obdobie života pána Földváriho pred začiatkom druhej svetovej vojny sa mi podarilo objasniť iba čiastočne. Jeho manželkou bola Lujza Földvári, ktorá pochádzala z Oravy (taktiež nebola stíhaná ani deportovaná). Potom sa presťahovali do Turčianskeho Svätého Martina, kde vlastnili veľkoobchod s domácimi potrebami, o ktorý prišli počas arizácie v druhej polovici roka 1941. Ich dom sa nachádzal hneď vedľa divadla v Turčianskom Svätom Martine, ale žiaľ,

²³ *Význam pojmu faktor* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://slovník.aktuality.sk/slovník-cudzich-slov/?q=faktor>>[cit. 1. 8. 2025].

²⁴ *Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči. Fond Okresný národný výbor v Žiline 1945 – 1960, 131 bm, fascikel 1.*

bol zbúraný a dnes sa na jeho mieste nachádza mestský park²⁵. Kornel a Lujza Földvári mali dvoch potomkov. Jeden z nich dodnes žije a volá sa pani V. Strmanská (z dôvodu ochrany súkromia a vzhľadom na to, že nebolo možné získať výslovný súhlas osoby, meno osoby uvádzam len ako V. Strmanská). Mal som tú možnosť dozvedieť sa o jej existencii, ale diskusiu sa mi s ňou nepodarilo vybaviť. Pani Strmanská má totiž 97 rokov a už nerozpráva. Každá snaha o rozprávanie by jej mohla značne zhoršiť zdravotný stav. O jej prípadných potomkoch sa mi nepodarilo zistiť nič.²⁶

Takto sa v príbehu varínskej pily prelínajú dejiny priemyslu s osobnými osudmi ľudí – slovenských, maďarských i židovských. Je to pripomienka toho, že hospodárske podniky neboli iba miestami výroby, ale aj priestorom, kde sa vytvárali priateľstvá, zachraňovali osudy a písali malé, no o to cennejšie dejiny obyčajných rodín.

²⁵ Aktuálnu fotografiu miesta som zaznamenal a uviedol do príloh, obrázkov číslo 6 (poznámka autora).

²⁶ Informácie boli nadobudnuté z rozprávania, rodinných záznamov a spomienok pani M. Kováčikovej, J. Stráňayovej a A. Ondrušovej – dnes žijúce príslušníčky rodiny Ondrušovcov, na základe telefonických rozhovorov s danými osobami v období 30.8. 2025 – 1.9. 2025.

3 TRI ŽENY NA POVALE ONDRUŠOVCOV A ICH NEOČAKÁVANÁ CESTA

Počas obdobia slovenského štátu (1939 – 1945), keď platili protižidovské zákony a prebiehali deportácie Židov, sa skutočne stávalo, že nežidovskí obyvatelia poskytovali úkryt alebo pomoc Židom. Niekedy išlo o priamy úkryt v domoch, na povalách, v pivniciach, hospodárskych budovách či v lesoch a horách. Niektoré rodiny poskytli falošné doklady, alebo ich zapísali ako "sluhov" či "pomocníkov", aby mohli zostať legálne v domácnosti. Boli aj prípady, keď kňazi alebo členovia cirkví pomáhali skrývať deti či celé rodiny. Za pomoc Židom hrozili veľmi prísne tresty. Od roku 1941 to bolo väzenie, neskôr aj trest smrti – pre jednotlivcov, ale hrozila aj odvrata voči celej rodine či dokonca celej dedine. Aj preto takéto prípady neboli masové – väčšina obyvateľstva sa zo strachu alebo pre antisemitizmus do pomoci nezapájala. Napriek tomu stovky Židov prežili práve vďaka odvahe tých, ktorí ich ukryvali.²⁷

K hŕstke tých, ktorí pomohli a zachránili životy nevinných, patrila i rodina Ondrušovcov z Beníc. Konkrétne išlo o pomoc trom Židovkám, ktoré boli ukryté na povale rodinného domu Ondrušovcov v Beniciach. Podľa rozhovoru s pani Kováčikovou som sa dozvedel, že tieto tri osoby neboli u nich schované viac ako pár týždňov. Z troch mien sa mi podarilo objasniť iba jedno, a ňou bola mladšia sestra pána Kornela Földváriho – Ernestína (zvaná Erna)²⁸ Földvári. Zvyšné dve mená sa mi nepodarilo identifikovať a žiaľ, ani dodnes žijúci potomkovia bratov Ondrušovcov o tomto nemajú žiadne zmienky či informácie. Predpokladám však, že to museli byť veľmi blízke osoby, možno priateľky pani Földvári, pretože ak by išlo o rodinu, ich identita by si určite zachovala stopu v pamäti rodiny. Je tiež pravdepodobné, že tieto ženy nepatrili medzi tých Židov, ktorým režim udelil výnimku a označil ich za „hospodársky využiteľných“.

Podľa všetkého sa celá vec začala, keď sa pán Földvári zoznámil s pánom Matejom Ondrušom na pile vo Varíne a po čase sa medzi nimi vytvorilo priateľstvo. V období, keď deportácie prebiehali v plnom prúde a obavy o život narastali, požiadal Földvári svojho známeho o pomoc pre sestru a jej dve spoločníčky. Matej sa so svojou manželkou rozhodol, že i napriek obrovskému riziku im pomôžu. Tento čin nemožno chápať len ako gesto solidarity – išlo o vedomý krok, ktorý mohol ohroziť nielen ich život, ale i osudy ich detí a príbuzných.

²⁷ NIŽŇANSKÝ, *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku*, s. 140 – 220.

²⁸ Takto ju prezývala rodina Ondrušovcov, podľa spomienok pani M. Kováčikovej (poznámka autora). Informáciu som nadobudol prostredníctvom telefonického rozhovoru s danou osobou z 1.9. 2025.

Z rozhovorov s pani Kováčikovou, pani A. Ondrušovou a J. Stráňayovou (pani Stráňayová je žijúcim potomkom Štefana Ondruša)²⁹ vyplýva, že manželka Mateja Ondruša – Mária Ondrušová rod. Haplíková bola veľmi láskavým človekom. V dedine ju poznali ako empatickú, vždy nápomocnú ženu, ktorá mala podľa slov súčasníkov „otvorené dvere pre každého“. Niet pochyb, že keď jej manžel porozprával o prosbe pána Földváriho, súhlasila okamžite – a to s plným vedomím, čo môže nasledovať.

Židia mohli byť ukrytí u ľudí, ktorí ich prijali, buď krátkodobo, alebo na dlhé mesiace. V niektorých prípadoch to bolo až do konca vojny, no častejšie išlo len o dni či týždne. Všetko záviselo od okolností – spoľahlivosti susedov, intenzity razií, prítomnosti nemeckých jednotiek či gardistov, ale aj od toho, ako dobre dokázala rodina zatajiť pohyb a ešte k tomu v dome. Benice boli a dodnes sú malebnou obcou, kde sa všetci poznali. To znamenalo, že ak sa v dome odohrávalo niečo netypické, susedia si to skôr či neskôr všimli. A presne to sa stalo aj u Ondrušovcov.

Po niekoľkých týždňoch si všimli, že sa na povale ich domu často svieti. Spočiatku to možno nebrali vážne, veď aj deti bežne chodievali na povalu a hrali sa tam. No keď si svetlo všimli opakovane a dlhodobo, začali byť podozrievaví. Ondrušovci nosili ukrytým jedlo, vodu, základné potreby a museli odnášať aj výkaly – a to všetko zvyšovalo riziko odhalenia. Jedného dňa sa susedia priamo spýtali, či sa tam neskrývajú Židia. Pani Ondrušová zmeravela, poprela to a vysvetlila, že hore sa chodia iba deti hrať. Nebola však dobrá klamárka a zdá sa, že ich dostatočne nepresvedčila. Navyše, v lete 1942 práve prebiehala prvá vlna deportácií, o ktorej vedeli aj obyvatelia tých najmenších dedín. Hovorilo sa aj o tom, že niektorí Slováci Židom pomáhajú, a každý vedel, aké tresty by nasledovali. Ondrušovci si uvedomili, že pozornosť susedov je už príliš silná a nemôžu ďalej riskovať.

Rozhodli sa teda konať. Po dohode s pani Ernou Földvári a jej spoločníčkami sa usúdilo, že bezpečnejšie bude preniesť ich do Revúcej. Prečo práve tam, sa mi nepodarilo zistiť – pravdepodobne tam mali známosti alebo rodinu, ktorá im mohla poskytnúť v danom čase lepšie útočisko. V polovici augusta 1942, v nočných hodinách, naložili veľký voz senom až po okraj, zapriahli kone a do naloženého sena sa ukryli všetky tri ženy. Pred odchodom odovzdala Erna pani Ondrušovej balíček so slovami: „Matejka, toto mi opatrite.“³⁰ Oslovenie Matejka mala

²⁹ Rodokmeň rodu Ondrušovcov po línii Štefana Ondruša je možné pozrieť v prílohách, obrázok číslo 8 (poznámka autora).

³⁰ Z rodinných záznamov, spomienok a rodinného archívu pani M. Kováčikovej, ktoré som nadobudol prostredníctvom telefonického rozhovoru s danou osobou 1.9. 2025.

kvôli svojmu manželovi – Matejovi, na dedinách sa takto ľudovo zvyklo označovať kvôli odlíšeniu od ostatných členov početnej línie rodiny. Aj pán Matej mal označenie Huba, nemalo to konkrétny význam, slúžilo to na odlíšenie od ostatných bratov. Každopádne, nebolo zrejmé, čo balíček obsahuje, ale pani Ondrušová ho bez váhania prijala.

Ako kočiš sa na cestu vybral Matej Ondruš³¹. Cesta bola riskantná – plná hliadok a možných udaní – a podľa rozprávania vnučky Mateja Ondruša trvala dni. Voz zastavila nemecká hliadka iba raz, no pravdepodobne išlo o bežnú kontrolu. Buď ženy boli ukryté veľmi dobre, alebo Nemci neprejavili záujem o dôkladnú kontrolu, keďže sa im podarilo pokračovať ďalej až napokon dorazili do Revúcej, kde ženy Matej vyložil a rozlúčil sa s nimi.

Od tej chvíle rodina Ondrušovcov už nevedela, čo sa s nimi ďalej stalo. Do konca vojny netušili, či prežili, alebo padli za obeť ďalšiemu prenasledovaniu.³² No ich rozhodnutie prijať do domu cudzie ženy, poskytnúť im útočisko a nakoniec ich previezť do bezpečnejšieho prostredia, bolo hrdinským činom, ktorý ukazuje, že aj v časoch strachu a neistoty sa našli ľudia ochotní riskovať všetko pre záchranu nevinných.

³¹ Fotografiu podobizne pána Mateja Ondruša som uviedol v prílohách, obrázok číslo 3 (poznámka autora).

³² Informácie boli nadobudnuté z rozprávania, rodinných záznamov a spomienok pani M. Kováčikovej, J. Stráňayovej a A. Ondrušovej – dnes žijúce príslušníčky rodiny Ondrušovcov, na základe telefonických rozhovorov s danými osobami v období 30.8. 2025 – 1.9. 2025.

4 KEĎ SA SPOMIENKY MENIA NA PRIATEĽSTVO

Po 2. svetovej vojne sa život v obciach i mestách na území dnešného Slovenska radikálne zmenil. Ľudia, ktorí prežili, si museli nanovo budovať svoje životy, vzťahy a často aj základnú dôveru medzi sebou. To sa týkalo aj kontaktu medzi rodinou Földvári a rodinou Ondrušovcov. Vojna ich spojila dramatickým spôsobom a po jej skončení sa toto spojenie nezlomilo – naopak, prerástlo do priateľstva, ktoré sa stalo súčasťou každodennej reality. Začali sa pravidelne navštevovať, a podľa spomienok pani Kováčikovej, ktorá bola vtedy ešte dieťaťom, trávili spolu veľa spoločného času. Navštevovali sa takmer každú nedeľu – dni, ktoré boli vtedy tradične vyhradené pre rodinu, oddych a spoločenské stretnutia.

Dnes už viac ako 70-ročná, stále usmievavá seniorka, spomína na tieto stretnutia s láskou a nostalgiou. Keď rozprávala o spoločných chvíľach, v jej očiach bolo cítiť, že ide o spomienky zakorenené hlboko v detskej duši. „*Ako deti sme tam chodili každú nedeľu a veľmi dobre pani Iľuša (takúto mala prezývku pani Lujza Földvári) varila,*“ zaspomínala si. „*Keďže moja rodina mala auto, čo nemal hocikto v tom čase, nemali sme problém s cestovaním.*“ Auto bolo v povojnových rokoch na dedine veľkou vzácnosťou, a tak možnosť jednoduchšieho presunu rodiny pani Kováčikovej ešte viac uľahčovala tieto pravidelné návštevy.

V pamäti sa jej nezachovali detailné rozhovory či konkrétne epizódy z detstva, predsa len bola v tom čase veľmi mladá. Väčšina jej vedomostí o rodine Földvári pochádza skôr z rozprávania matky alebo z neskoršieho obdobia, keď už sama dospela. No aj tých pár útržkov, ktoré si uchovala, nesie so sebou neopísateľnú atmosféru – vôňu jedál pani Lujzy, srdečnosť, s akou ich prijímali, a predovšetkým tichú vzájomnú úctu, ktorá medzi rodinami panovala, ale i to, že manželia Földvári sa rozprávali i hádali medzi sebou prevažne v maďarčine.

Pri pátraní po rodine Földvári som narazil na viaceré obmedzenia. Napriek maximálnej snahe sa mi nepodarilo získať také množstvo informácií, aké by bolo ideálne. Zistil som, že pán Kornel Földvári a jeho manželka Lujza mali dve deti. Jednou z nich je dnes už spomínaná 97-ročná pani V. Strmenská, ktorá stále žije, no zdravotný stav jej už neumožňuje komunikáciu. Pani nerozpráva, a preto aj keby mala spomienky či cenné informácie o rodinnej minulosti, zostanú navždy nevyjadrené. Je to bolestivá hranica pamäti, keď sa ešte živá generácia už nedokáže podeliť o svoje skúsenosti. Preto som sa ani nesnažil nadviazať priamy kontakt – akákoľvek iniciatíva by mohla zhoršiť jej zdravotný stav. O jej súrodencovi sa mi nepodarilo nájsť žiadne zmienky, podobne ako o prípadných potomkoch. Čo sa mi však podarilo zistiť nielen k pani Strmenskej, ale aj k jej rodičom je fakt, že sa počas vojny dali pokrstiť a tým

pádom prijali kresťanstvo. Urobili tak v snahe zabrániť ich prenasledovaniu a deportácii, ale, žiaľ, nepodarilo sa mi zistiť presné obdobie, kedy došlo k prijatiu kresťanstva z ich strany a ani to, akú formu kresťanstva prijali, kto ich pokrstil a kde presne k tomu došlo, čo je v celku pochopiteľné vzhľadom na závažnosť situácie, ktorej museli čeliť.

Rodiny Ondrušovcov a Földváriovcov sa stretávali dlhé roky a počas spoločných rozhovorov sa nevyhýbali ani spomienkam na ťažké obdobia vojny. V spomienkach určite zostala i osudná noc, keď sa ich predkovia ocitli tvárou v tvár rozhodnutiu, ktoré mohlo stáť život celú rodinu. Pre staršiu generáciu to bola rana, ktorá sa nikdy celkom nezahojila, pre mladších zas rozprávanie, ktoré si nieslo punc tajomstva i úcty.

Krátko po skončení vojny, keď sa začali pravidelné stretnutia rodín, prišla s Kornelom Földvárim aj jeho sestra Erna – jedna z tých, ktorým Ondrušovci počas deportácií poskytli útočisko. Pani Kováčiková si spomína, že jej stará mama ju ihneď spoznala a priniesla jej balíček, ktorý u nej Erna zanechala pred odchodom. S očami plnými úľavy a dojatia Erna povedala: „*Matejka, to čo mám v uzlíčku, ktorý som tu nechala, je môj celý majetok.*“ Tento okamih bol symbolom nielen návratu, ale aj dôvery a vďaky, ktorá pretrvala celé roky.

O pani Erne sa mi podarilo zistiť, že trpela šeroslepotou, teda poruchou zraku, pri ktorej má človek problémy vidieť v slabom osvetlení. Spomienky rodiny hovoria, že sa jej zrak zhoršoval už počas stmievania. Neraz sa pritom prihodili úsmevné situácie – *ako keď omylom schovala klobúk do perín, netušiac, že sa tam nachádza.* Takéto drobnosti vnášali do povojnových stretnutí nielen spomienky na hrôzy vojny, ale aj iskru bežného, každodenného života, ktorý sa snažili znovu budovať.

Tieto pravidelné nedel'né návštevy pokračovali celé roky, až do smrti Kornela Földváriho. Jeho odchod bol významným medzníkom, ktorý akoby prerušil ten neviditeľný most medzi rodinami. Po jeho smrti sa ešte párkrát stretli, ale postupne už necítili rovnakú potrebu pravidelného kontaktu.³³ Ako roky plynuli, priateľstvo sa vytrácalo a s ním aj spomienky. Bez stretnutí a bez rozhovorov zostávali už len fragmenty pamäti, ktoré sa čoraz viac zahmlievali.

Dnes už nevieme, či existuje niekto z potomkov rodiny Földvári, ktorý by si pamätal na tieto udalosti. Rovnako zostáva zahalené tajomstvom, čo presne sa dialo s pani Ernou a jej spoločníčkami po tom, čo odišli z domu Ondrušovcov počas osudnej augustovej noci roku

³³ Informácie boli nadobudnuté z rozprávania, rodinných záznamov a spomienok pani M. Kováčikovej, J. Stráňayovej a A. Ondrušovej – dnes žijúce príslušníčky rodiny Ondrušovcov, na základe telefonických rozhovorov s danými osobami v období 30.8. 2025 – 1.9. 2025.

1942. Ak aj o tom rodiny niekedy vôbec hovorili, dnešní pamätníci si na to už, žiaľ, nespomínajú.

Podstata však spočíva v niečom inom – v samotnom fakte, že Erna prežila, že sa dokázala vrátiť a že rodina Ondrušovcov sa stala príkladom odvahy, ochoty a obetavosti. Ich čin ukazuje, že hrdinom sa nestáva človek veľkými slovami či činmi zaznamenanými v dejinách, ale práve vtedy, keď v tichosti riskuje vlastný život, aby zachránil niekoho iného. A to je posolstvo, ktoré sa nestráca ani s časom, ani s miznúcimi spomienkami.

Z môjho pohľadu je príbeh rodín Ondrušovcov a Földváriovcov nielen svedectvom o temných časoch, ale predovšetkým dôkazom o sile ľudskosti. Hoci vojna priniesla do ich životov strach, neistotu a smrteľné riziko, práve rozhodnutie pomôcť a riskovať všetko pre záchranu iných, vytvorilo puto, ktoré pretrvalo ešte celé desaťročia po jej skončení. Spoločné nedeľné návštevy, rozhovory a priateľstvá boli akýmsi pokračovaním odvahy a solidarity z vojnových čias – akoby chceli obe rodiny každým stretnutím potvrdiť, že to, čo prežili, nebolo márne. Zároveň, dnes, keď sa minulosť zahmlieva a pamätníci postupne odchádzajú, zostáva na nás, aby sme tieto príbehy uchovávali. Nie preto, aby sme idealizovali jednotlivcov, ale aby sme si pripomínali, že aj v časoch nenávisťi a prenasledovania existovali svetlé momenty solidarity a nádeje. Príbeh Ondrušovcov a Földváriovcov je jedným z nich – tichým svedectvom o tom, že aj malé rozhodnutia obyčajných ľudí môžu zachrániť životy a vytvoriť mosty priateľstva, ktoré pretrvávajú celé generácie.

Záver

Príbeh rodiny Ondrušovcov z Beníc predstavuje jeden z tých nenápadných, no o to významnejších príkladov hrdinstva, ktoré sa odohrávali mimo veľkých dejín a vojenských frontov. V čase, keď slovenský štát fungoval pod silným vplyvom nacistického Nemecka a keď sa protižidovská politika prejavovala v podobe dehumanizácie, arizácie a deportácií, rozhodla sa táto rodina konať v rozpore s oficiálnou ideológiou a spoločenským tlakom. Vedomé riziko, ktoré Ondrušovci podstúpili, keď poskytli útočisko trom židovským ženám, nemožno vnímať inak, než ako čin vysokej morálnej hodnoty. Ich príbeh nám pripomína, že aj v časoch temnoty existovali svetlé body, ktoré dokazovali, že ľudskosť a solidarita sú schopné prekonať strach i nenávisť.

Z hľadiska historického kontextu práca ukázala, akým spôsobom bol život obyčajných ľudí determinovaný autoritatívnym režimom, legislatívou a propagandou. Slovenský štát priniesol nielen politickú neslobodu, ale aj každodenné morálne dilemy: pomôcť prenasledovanému alebo chrániť seba a svoju rodinu? Väčšina obyvateľstva zostala pasívna, či už zo strachu, alebo pre súhlas s režimom. O to cennejšie je, keď sa vynorí príbeh tých, ktorí sa rozhodli nepodriaďiť sa atmosfére nenávisti.

Zároveň práca zdôrazňuje aj osobnú rovinu tohto príbehu. Matej Ondruš a jeho manželka Mária neboli „veľké historické postavy“, ale obyčajní dedinskí ľudia. Ich rozhodnutie pomôcť, vyrástlo z ľudskej empatie, priateľstva a viery v základné hodnoty, ktoré presahujú každodenný život. To je najsilnejší odkaz tohto prípadu: hrdinstvo nemusí byť spojené s verejným vystupovaním, so zbraňou v ruke či s politickým bojom. Skutočné hrdinstvo sa často odohráva v tichosti, bez svedkov a bez nároku na uznanie – tak, ako sa to stalo v dome Ondrušovcov.

Z metodologického hľadiska práca poukázala aj na hodnotu rodinných spomienok. Archívne zdroje nám poskytujú iba obmedzený obraz udalostí, zatiaľ čo spomienky pamätníkov dopĺňajú chýbajúce časti a dávajú príbehom ľudský rozmer. V prípade Ondrušovcov sa ukázalo, že aj fragmenty rozprávania môžu poskladať mozaiku udalostí a sprostredkovať autentické emócie. Napriek tomu sa zároveň ukazuje aj krehkosť pamäte – postupne miznúci svedkovia a nezachytené rozhovory nám pripomínajú, aké dôležité je tieto príbehy uchovávať a dokumentovať, kým je to možné. Zároveň je však nutné zdôrazniť, že rodinná pamäť je obmedzená a vyžaduje si verifikáciu prostredníctvom písomných prameňov, ktoré sú v tomto prípade len torzovito zachované.

Význam skúmanej témy presahuje rámec jednej rodiny. Je to príklad, ktorý sa dá zasadiť do širšieho diskurzu o odboji, solidarite a ochrane ľudskej dôstojnosti v čase totality. Rodina Ondrušovcov sa tak stáva reprezentantom mnohých ďalších anonymných hrdinov, ktorých mená možno nikdy nespoznáme. Týmto spôsobom práca prispieva k uchovávaniu kolektívnej pamäte, a zároveň poskytuje inšpiráciu pre dnešok.

Pre dnešného čitateľa má tento príbeh viacero posolstiev. Po prvé, ukazuje, že hodnoty ako súcitiť, odvaha a empatia majú nadčasovú platnosť – aj v 21. storočí zostávajú základom zdravej spoločnosti. Po druhé, pripomína nám, že aj malé a „neviditeľné“ skutky môžu mať zásadný význam pre zachovanie života a dôstojnosti iného človeka. A napokon, upozorňuje na to, že sloboda a bezpečie, ktoré dnes považujeme za samozrejmosť, sú krehké a v minulosti boli mnohokrát brutálne pošliapané.

Ak by sme sa pokúsili preniesť posolstvo tohto príbehu do súčasnosti, videli by sme, že aj dnešná spoločnosť čelí rôznym formám intolerancie, predsudkov či diskriminácie. Nejde síce o rovnaké podmienky, aké panovali počas vojny, no princíp zostáva podobný – schopnosť človeka postaviť sa za slabšieho, podržať ho v ťažkej chvíli a riskovať vlastný komfort alebo bezpečie v mene vyšších hodnôt. Tak, ako sa Ondrušovci nezľakli nebezpečenstva a konali podľa svojho svedomia, aj dnešný svet potrebuje ľudí, ktorí budú ochotní zastaviť nespravodlivosť tam, kde sa objaví.

Dôležitým aspektom je aj uchovávanie pamäte pre budúce generácie. Príbehy ako tento majú edukačný rozmer – môžu slúžiť ako silný prostriedok výchovy k občianskej odvahe a zodpovednosti. Školy, múzeá a pamäťové inštitúcie majú v tomto smere nezastupiteľnú úlohu, no významnú rolu hrá aj rodinná pamäť a lokálne dejiny. Keď mladí ľudia spoznajú, že hrdinstvo nevzniká len v knihách, ale aj v dedine, kde vyrastali ich starí rodičia, získa pre nich história úplne nový význam.

Na záver možno povedať, že práca „Odvaha a ľudskosť: tiché hrdinstvo rodiny Ondrušovcov počas slovenského štátu: je nielen historickou sondou do obdobia rokov 1939 – 1945, ale aj morálnym posolstvom. Ukazuje, že aj obyčajní ľudia môžu konať výnimočné skutky, keď sa rozhodnú postaviť na stranu dobra. Ondrušovci si zaslúžia, aby ich príbeh neupadol do zabudnutia – nielen ako súčasť regionálnych dejín, ale aj ako odkaz pre celé Slovensko. V ich čine sa zrkadlí základná pravda, ktorú by sme si mali neustále pripomínať: aj v najtemnejších časoch môže ľudskosť svietiť ako svetlo nádeje.

Odkazy na publikované zdroje

Odkaz na archívny prameň:

Cirkevná matrika krstených 1874 – 1910 rímskokatolíckej farnosti obce Hubová.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči. Fond Okresný národný výbor v Žiline 1945 – 1960, 131 bm, fascikel 1.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči. Fond Trenčianska župa podžupan 1862 – 1918. Inventárne číslo 304, rok 1915, číslo spisu 10666 – živnostenské a lokalizačné povolenie pre budapeštiansku drevársku firmu Ľudovíta Sonnenfelda na zriadenie parnej píly vo Varíne.

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči. Fond Trenčianska župa podžupan 1862 – 1918. Inventárne číslo 306, rok 1917, číslo spisu 10840 – zriadenie priemyselnej koľajnice pre potreby drevárskej firmy Sonnenfeld v chotári obce Varín.

Štátny oblastný archív v Bytči, zbierka cirkevných matrik 1628 – 1955. Matrika rodná fol. 1 – 102, 5. I. 1872 – 18. XII. 1900. Rímskokatolícky farský úrad v Komjatnej, okres Ružomberok. Filiálky: Hubová, Kraľovany, Stankovany, Švošov, Valašská Dubová.

Štátny oblastný archív v Bytči, zbierka cirkevných matrik 1628 – 1955. Rímskokatolícky farský úrad v Hubovej/Gomáš/ okres Ružomberok. Filiálky: Ľubochňa, Švošov. Matrika rodná 8.I. 1874 – 26. XII. 1910.

Odkaz na monografiu:

NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica, Múzeum SNP, 2016.

Odkaz na internetový zdroj:

CAPEKOVÁ, Nikola. *Po píle vo Varíne veľa nezostalo. Podpísal sa na nej čas i požiare* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://myzilina.sme.sk/c/23152878/po-slavnej-pile-vo-varine-vela-nezostalo.html>>[cit. 18. 7. 2025].

FILEK, Michal. *Varínska píla ožila v spomienkach bývalých zamestnancov* [on-line]. Dostupné na internete: < <https://www.zilina.sp21.sk/a/2559/varinska-pila-ozila-v-spomienkach-byvalych-zamestnancov-foto>>[cit. 17. 7. 2025].

Starostovia obce Benice [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.benice.sk/historia-obce.html>>[cit. 10. 7. 2025].

Význam pojmu faktor [on-line]. Dostupné na internete: <<https://slovník.aktuality.sk/slovník-cudzich-slov/?q=faktor>>[cit. 1. 8. 2025].

Zoznam zakladajúcich členov Matice slovenskej 1863 – 1950 [on-line]. Dostupné na internete: <https://www.maticaroznava.sk/wp-content/uploads/2012/03/Zakladaj%C3%BAci-%C4%8Dlenovia-Matice-slovenskej-1863-1950.pdf?utm_source>[cit. 11. 7. 2025].

Komunikácia s osobami, ktorí sú členmi rodiny Ondrušovcov:

Informácie nadobudnuté z rozprávania, rodinných záznamov a spomienok pani M. Kováčikovej, J. Stráňayovej a A. Ondrušovej – dnes žijúce príslušníčky rodiny Ondrušovcov.

